

SĄSIEDZKA KREW.

LUDOBÓJSTWO
WOŁYŃSKO-GALICYJSKIE
1943-1945

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

SĄSIEDZKA KREW. LUDOBÓJSTWO WOŁYŃSKO-GALICYJSKIE 1943-1945

Materiały edukacyjne
do wystawy elementarnej
Instytutu Pamięci Narodowej

Oddziałowe Biuro Edukacji
Narodowej IPN w Lublinie

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Lublin 2021

SĄSIEDZKA KREW. LUDOBÓJSTWO WOŁYŃSKO-GALICYJSKIE 1943-1945

Materiały edukacyjne

do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej

Wydawnictwo przygotowane przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Lublinie, ul. Wodopojna 2, 20-086 Lublin, Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej w Lublinie

Wystawa: Adrian Lesiakowski, Paweł Skrok

Moduł edukacyjny: Krzysztof Fiołka

Strefa edukacji: Krzysztof Fiołka

Recenzja merytoryczna: dr hab. Filip Musiał, dr Leon Popek

Fotografie i dokumenty ze zbiorów: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), Muzeum Regionalne w Tomaszowie Lubelskim, Narodowego Archiwum Cyfrowego (NAC), Ośrodka Karta (KARTA), Leona Popka, Magdaleny Śladeckiej, Wikimedia Commons, domena publiczna, Wydawnictwa Muzycznego Polihymnia.

Projekt graficzny i skład w oparciu o layout wystaw elementarnych:
Anna Łukasik

Na okładce: Teren nieistniejącej obecnie wsi Ostrówki.
Fot. M. Śladecka.

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Lublinie

Lublin 2021

SPIS TREŚCI

- 5 Wskazówki jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych”
- 6 II Rzeczpospolita
- 9 Tło Konflikту
- 13 Wołyń -Początek
- 16 Wołyń
- 19 Wołyń - apogeum
- 22 Wołyń. „Jeśli ostanie się cokolwiek polskiego...”
- 25 Galicja Wschodnia - „Prawo do Życia”
- 28 Lubelszczyzna
- 32 Próby Obrony
- 36 Sprawiedliwi Ukraińcy
- 39 Losy Ocalałych
- 42 Pamięć
- 45 Zbrodnia
- 48 Moduł edukacyjny
- 63 Bibliografia

▼ Teren nieistniejącej obecnie wsi Ostrówki.
Fot. M. Ślądka

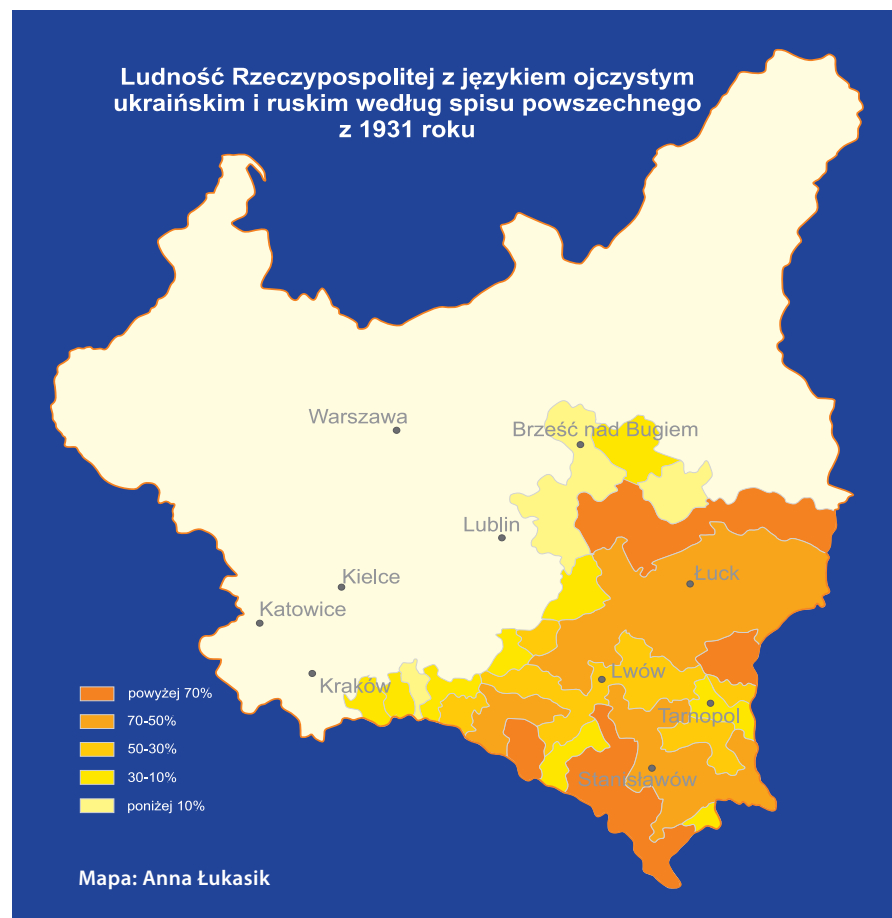
Wskazówki jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych do wystawy elementarnej IPN”

- ▶ Korzystając z „Materiałów edukacyjnych...” warto zwrócić uwagę na ich części składowe, które znacznie ułatwią Państwu pracę i pozwolą zmaksymalizować jej efekty.
- ▶ Broszura zawiera całość wystawy elementarnej, czyli 16 plansz, z tytułami odnoszącymi się do przedstawianego zagadnienia.
- ▶ Materiał historyczny zawarty w wystawie nie ogranicza treści przeznaczonych do prezentacji w klasach szkoły podstawowej i klasach szkoły ponadpodstawowej.
- ▶ Po każdej planszy znajduje się moduł „Strefa edukacji”, pozwalający na łatwiejsze przygotowanie się do omówienia tej części wystawy. „Zwróć uwagę na...” umożliwia uporządkowanie toku narracji w oparciu o najważniejsze zagadnienia. Odnosi się do tekstu wystawy i materiału ikonograficznego. „Czy wiesz, że...” pozwala na rozszerzenie i wzbogacenie informacji, bez konieczności sięgania po dodatkowe opracowania.
- ▶ Ostatnia plansza wystawy (s. 45) zawiera bilans wydarzeń, przedstawiający w ujęciu statystycznym fakty historyczne.
- ▶ Wydawnictwo kończy moduł edukacyjny, stanowiący propozycję rekapitulacji materiału zawartego w wystawie. Składa się on z ćwiczeń dla ucznia o zróżnicowanym stopniu trudności, gotowych do wykorzystania w trakcie zajęć edukacyjnych. Dla odbiorcy na ponadpodstawowym poziomie edukacji przygotowano propozycje tematów esejów oraz pracę z tekstami źródłowymi.
- ▶ W „Materiałach edukacyjnych...” zamieszczono również spis publikacji poświęconych tematyce związanej z rzezią wołyńsko-galicyjską, propozycje gotowych materiałów edukacyjnych i popularyzatorskich, które można znaleźć w Internecie, a także tytuły wystaw, adresy portali tematycznych i wykaz muzeów posiadających najważniejsze ekspozycje stałe poświęcone tematyce ludobójstwa wołyńskiego.

Powodzenia!

II RZECZPOSPOLITA

II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym i wielowyznaniowym, złożonym w dużej części z Ukraińców, Żydów, Białorusinów i Niemców. Wschodnią część kraju zamieszkiwało kilka milionów Ukraińców, stanowiących od 14 do 16 % całej ludności Polski. W województwie wołyńskim i stanisławowskim Ukraińcy stanowili zdecydowaną większość. Polityka narodowościowa państwa była rozpięta między wizją asymilacji narodowej (spolszczenia) i asymilacji państwowej (uczynienie z przedstawicieli mniejszości świadomych obywateli państwa). Żadna z tych opcji nie zyskała stałej dominacji. We wrześniu 1939 r., obszar państwa polskiego zostały zagarnięte przez dwie totalitarne potęgi: Niemcy i ZSRS.

▲ Wielonarodowa klasa (dzieci polskie, ukraińskie, żydowskie) ze szkoły powszechnej w Kisielinie w towarzystwie księdza rzymskokatolickiego i prawosławnego, 1938 r. Fot. ze zbiorów Leona Popka

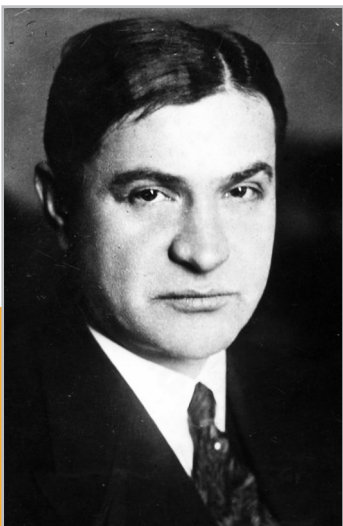
STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ zróżnicowanie II Rzeczypospolitej spowodowane wielowiekowym przenikaniem się kultur oraz polityką prowadzoną przez zaborców w XIX wieku
- ▶ przewagę etniczną ludności ukraińskiej na Kresach południowo-wschodnich sięgającą na niektórych obszarach ponad 70% mieszkańców
- ▶ problemy szkolnictwa polskiego, gdzie klasy wielonarodowościowe wymagały integracji uczniów i wzajemnego poszanowania odrębności religijnej i kulturowej
- ▶ rozwiązywanie antagonizmów przez działaczy ukraińskich na drodze terroryzmu, co skutkowało m.in. zabójstwem Bronisława Pierackiego, byłego legionisty, ministra spraw wewnętrznych w rządzie Leona Kozłowskiego
- ▶ stosunek polskich elit do kwestii mniejszości narodowych – od nadania szerokiej autonomii, postulowanej przez PPS, po całkowitą asymilację głoszoną ustami polityków nurtu endeckiego

Czy wiesz, że...

- ▶ Regiony Małopolski Wschodniej i Wołynia były mieszkanką narodową. Do tej samej szkoły uczęszczały dzieci polskie, żydowskie, rosyjskie, ukraińskie, ormiańskie, a nawet czeskie. Również pod względem religijnym mieliśmy tu do czynienia z katolikami trzech obrządków, prawosławnymi, protestantami innych denominacji a także przedstawicielami wyznania mojżeszowego. W tej samej szkole, gdzie kierownikiem był Polak, nauczyciele rekrutowali się z różnych narodowości. Lekcje religii były podzielone w ten sposób, że każdy uczęszczał osobno na swoje zajęcia, prowadzone przez prawosławnego popa albo katolickiego księdza. W szkole młodzież uczyła się polskiego, czasem ukraińskiego a na przerwach oraz w życiu codziennym każdy posługiwał się swoją mową i co ciekawe, dla nikogo nie stanowiło to problemu. Ten sam

nauczyciel muzyki mógł po pracy grać jako organista w kościele, by później uświetnić uroczystość religijną w innej świątyni. Oczywiście były też i drobne konflikty między dziećmi wynikające chociażby z różnych jadłospisów – na przykład Żydzi nie jedli wieprzowiny, a czasem dla żartu koledzy zmuszali ich do spożywania takich posiłków. Niemniej jednak szkoła okresu międzywojennego starała się te wszystkie antagonizmy, które pozostały po okresie zaborów, stopniowo zacierać.

- ◀ *Bronisław Pieracki, minister spraw wewnętrznych, rzecznik porozumienia z ludnością ukraińską, zabity przez członka OUN w 1934 r.
Fot. Wikimedia Commons, domena publiczna*

TŁO KONFLIKTU

Ukraińskie dążenia niepodległościowe zarysowały się czynnie w latach 1918–1920. W tym okresie ukraińskie siły polityczne starały się uzyskać załączek niepodległego bytu państwowego, zależnie od okoliczności walcząc przeciw odrodzonemu państwu polskiemu lub wchodząc z nim w sojusz skierowany przeciwko Rosji bolszewickiej. Z przyczyn geopolitycznych nie udało się Ukraińcom uzyskać własnego państwa, co było tłem narastającego w latach późniejszych konfliktu polsko-ukraińskiego. Do wzrostu nastrojów antypolskich przyczyniła się obarczona ułomnościami polityka narodowościowa II RP, jednak to ideologia ukraińskiego nacjonalizmu integralnego (czynnego), była główną siłą napędową antypolskiej akcji. Radykalne poglądy głoszone od końca lat 20-tych XX wieku przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) stawiały naród jako najwyższe dobro i zakładały zdobycie własnego terytorium państwowego wszelkimi metodami.

Najbardziej skrajną frakcją nacjonalistów była organizacja Stepana Bandery (OUN-B), stąd używana w szerokim znaczeniu nazwa banderowcy.

Okupacja sowiecka a potem niemiecka tej części terytorium II RP skutkowałą represjami wymierzonymi w poszczególne grupy narodowościowe. W 1941 r. Niemcy utworzyli ukraińskie formacje pomocnicze, m.in. oddziały dywersyjne, a potem policję pomocniczą, która brała udział w pogromach i masowych egzekucjach Żydów od połowy 1941 r. Na początku 1943 r., kilka tysięcy uzbrojonych dezertersów z tych formacji zasiliło oddziały banderowskie.

▲ *Proces bojówkarzy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (UON) sprawców napadu na pocztę w Gródku Jagiellońskim przed Sądem Okręgowym we Lwowie, grudzień 1932 r.*
Fot. NAC

▲ *Kobiety w regionalnych ukraińskich strojach, w czasie uroczystej odprawy ochotników do 14 Dywizji Strzeleckiej SS Galizien, 18 lipca 1943 r., Lwów.*
Fot. KARTA

Pomnik Stepana Bandery
we Lwowie.
Fot. Magdalena Ślądcka

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ naturalne tło konfliktu polsko-ukraińskiego spowodowane dążeniami do odrodzenia dwóch różnych państwowości na tym samym terenie. Ostatecznie Ukraina została wchłonięta przez ZSRS i II Rzeczpospolitą
- ▶ niepogodzenie się Ukraińców z zaistniałą sytuacją polityczną i radykalizację ich antypolskich nastrojów. W 1929 roku w Wiedniu powstaje Organizacja Nacjonalistów Ukraińskich (OUN)
- ▶ ideologię ukraińskiego nacjonalizmu czynnego, którego twórca Dmytro Doncow uważał naród i państwo za prymarne wartości, którym należy podporządkować moralność
- ▶ próbę rozwiązania konfliktu metodami administracyjnymi. Na teren Wołynia i sprowadzano polskich kolonistów wojskowych, urzędników i nauczycieli, którzy mieli zmienić skład narodowościowy tych ziem
- ▶ instrumentalne wykorzystanie Ukraińców przez III Rzeszę po wkroczeniu wojsk niemieckich na tereny wschodnie w 1941 roku. Początkowo ich działania skupiły się na pogromach żydowskich
- ▶ przywódczą rolę Stepana Bandery, stojącego na czele najbardziej radykalnej organizacji nacjonalistycznej OUN-B. Od jego nazwiska upowszechniło się określenie „banderowcy”

Czy wiesz, że...

- ▶ Sympatie Ukraińców w stosunku do Niemców sięgały czasów I wojny światowej, pod koniec której zawarty został tzw. traktat brzeski. W jego wyniku Niemcy i Austro-Węgry odstępowywały utworzonej Ukraińskiej Republice Ludowej: Chełmszczyznę, część Podlasia, a w tajnej klauzuli tego dokumentu Austro-Węgry zobowiązywały się do wyodrębnienia Galicji Wschodniej (w tym Lwowa i Przemyśla) jako odrębnego kraju w ramach monarchii.

Do planów tej współpracy powróciła w okresie międzywojennym niemiecka Abwehra (wywiad wojskowy), która finansowała działalność OUN. Od 1940 roku Stepan Bandera był przez nią uznawany za agenta o kryptonimie „Konsul”. Niemcy utworzyli również z Ukraińców kolaboracyjne bataliony Wehrmachtu „Roland” i „Nachtigall”. Jednakże polityka III Rzeszy była niekonsekwentna – obie formacje rychło rozwiązano, Bandere osadzono w obozie koncentracyjnym, aresztowano też cały aktyw kierowniczy organizacji. Banderowcy przeszli więc do konspiracji, gdzie utworzyli Ukraińską Powstańczą Armię. Na bezwarunkową współpracę z Hitlerem zdecydowała się grupa tzw. melnykowców (od nazwiska ich twórcy), którzy w 1942 roku powołali kolaboracyjną Ukraińską Policję Pomocniczą a rok później patronowali powstaniu 14 Dywizji Grenadierów Waffen SS – Galizien. Ta ostatnia formacja sposób szczególnie przyczyniła się do późniejszych pogromów Polaków...

WOŁYŃ – POCZĄTEK

Na przełomie 1942 i 1943 r. OUN-B sformowała pierwsze zwarte oddziały, które zaczęły używać popularnej na Wołyniu nazwy Ukraińskiej Armii Powstańczej (UPA). 9 lutego 1943 r. oddział Hryhorija Perehijniaka „Dowbeszki-Korobki” wymordował ponad 150 mieszkańców Kolonii Parośla I. Datę tę uznaje się za początek Rzezi Wołyńskiej.

... wszedł dowódca z miną bardzo zadowoloną, za nim kilku bandytów rozebranych do koszul, roześmianych. [...] Rozkazał położyć się twarzą do podłogi i nastąpiło bestialskie mordowanie, rąbanie naszych głów siekierami. Oprawców było wielu, gdyż mordowano nas prawie jednocześnie. Mordercy przebywali w naszym domu w dalszym ciągu, uczując.

Witold Kołodyński (ur. w 1930 r.),
świadek pierwszego masowego mordu w Kolonii Parośla

▲ Przedstawiciele kierownictwa OUN-B i UPA na Wołyniu, 1943 r.
Fot. katalog wystawy Polacy-Ukraińcy 1943–1945, IPN

▲ Czesi pomordowani przez UPA, Chłopcze, 1943 r.
Fot. ze zbiorów Leon Popka

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ zbieżność chronologiczną początków mordów wykonywanych na Polakach przez UPA z pierwszą poważną klęską hitlerowskich Niemiec pod Stalingradem (2 luty 1943) . Aby dalej móc angażować się w wojnę na froncie wschodnim, III Rzesza złagodziła swoją politykę okupacyjną wobec niektórych narodów (Ukraińców, Litwinów, Łotyszy)
- ▶ gorliwość z jaką realizowano od lutego 1943 roku proces czystek na narodzie polskim. Niejednokrotnie wiązało się to też z okrucieństwem i osobistą satysfakcją. Zbrodniarze chętnie też pozowali do zdjęć na tle swoich ofiar
- ▶ pomysłowość oprawców w przygotowaniu zbrodni od samego początku konfliktu. Aby dokonać mordu w Kolonii Parośla Ukraińcy posłużyli się fortelem. Wkroczyli do wsi podając się za partyzantów radzieckich i po zjedzeniu obiadu poinformowali miejscową ludność o rzekomym, szykowanym przez Niemców ataku odwetowym za pomoc partyzantom. Polacy zgodzili się, aby ich związać, co miało uwiarygodniać wersję o sterroryzowaniu wsi i uratować przed ewentualnymi represjami. Tak obezwładnioną, niczego nie podejrzewającą ludność, następnie mordowano z zimną krwią

Czy wiesz, że...

- ▶ Sytuacja ludności polskiej na Wołyniu po przegranej kampanii wrześniowej z 1939 roku uległa znacznemu pogorszeniu. W wyniku zawartego 28 września między III Rzeszą a ZSRS traktatu o granicach i przyjaźni, ziemie na wschód od Bugu znalazły się pod kontrolą Stalina. Na przełomie października i listopada tego roku, dawne województwo wołyńskie włączono do Ukraińskiej Republiki Ludowej. Przeprowadzono tam paszportyzację ludności, depolonizację szkolnictwa, aresztowania duchowieństwa, zsyłki i szereg innych represji. Sowieci aresztowali i więzili na terenie całej Ukrainy około pół miliona obywateli, głównie przedstawicieli ziemiaństwa, inteligencji, funkcjonariuszy państwowych i ich rodzin. Często zdarzało się, że dochodziło do samosądów, w których podburzana ludność miejscowa, mordowała przy aprobacie towarzyszących jej czerwonooarmistów złapanych księży, nauczycieli, czy innych „wrogów ludu”. Jak zaznaczał w swoich raportach gen. Tadeusz Bór-Komorowski metody stosowane przez NKWD stanowiły przedmiot wyraźnego podziwu ze strony Gestapo, które chciało je sobie przyswoić także na terenie Generalnego Gubernatorstwa.
- ▶ 22 czerwca 1941 roku na tereny będące pod okupacją radziecką wkracza w ramach operacji „Barbarossa” niemiecki Wehrmacht. Uchroniło to wielu Polaków przed ostatnią, czwartą falą zsyłek, jak również na krótko zakończyło okres samosądów na cywilach. Z drugiej jednak strony Niemcy, w utworzonym tu w Dystrykcie Galicja, faworyzowali Ukraińców kosztem pozostałej ludności.

WOŁYŃ

*Dwie mnie Matki-Ojczyzny wyuczyły mowy –
W warkocz krwisty plecionej jagodami ros –
Bym się sercem przełamał bólem w dwie połowy –
By serce rozdwojone płakało jak głos...*

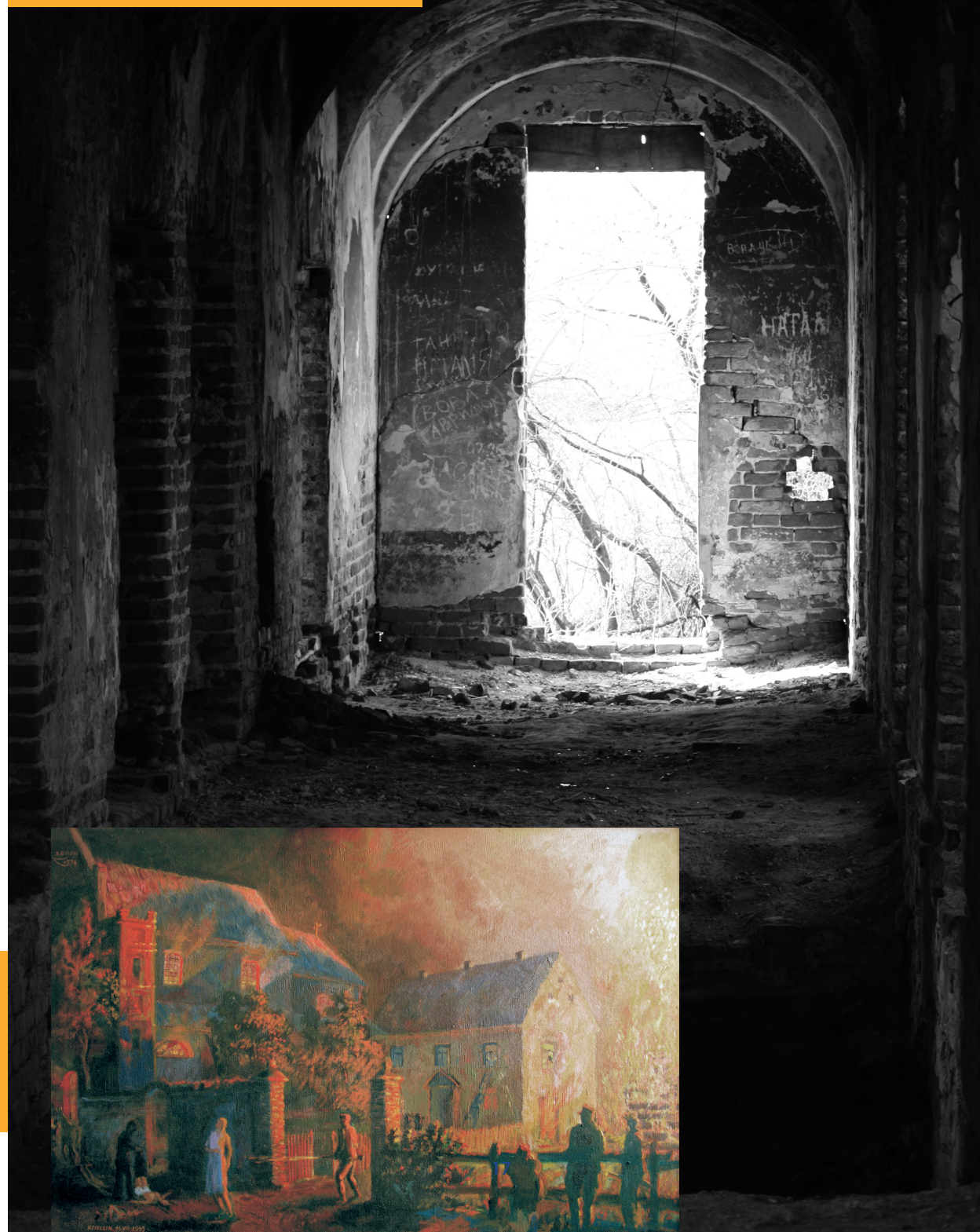
Wiersz Zygmunta Jana Rumla z 1941 r.

Na początku lipca 1943 r. Z. Rumel jako emisariusz Polskiego Państwa Podziemnego udał się na rozmowy do lokalnej kwatery UPA. W geście dobrej woli wyruszył bez eskorty, jedynie z dwoma towarzyszami. Wszyscy zostali aresztowani i zabici. Fot. Wikimedia Commons, domena publiczna

Obraz Włodzimierza Sławosza ►
Dębskiego przedstawiający
mord w Kisielinie 11 lipca 1943 r.
Fot. Wydawnictwo Muzyczne
Polihymnia

▼ Plebania w Kisielinie, współcześnie.
Fot. Magdalena Śladecka

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ treść fragmentu wiersza Zygmunta Jana Rumla „dwie mnie Matki-Ojczyzny wyuczyły mowy”. Można z niego wyczytać, że w życiu codziennym Polacy i Ukraińcy dogadywali się między sobą w obu językach i stanowiło to naturalny element wspólnego, sąsiedzkiego życia
- ▶ rozbieżność celów polskiego podziemia zbrojnego i organizacji ukraińskich w kwestii walki narodowyzwoleńczej. Konspiracja polska, skupiona w strukturach Armii Krajowej, skupiała się na przygotowaniach do walki z Niemcami. Dla Ukraińców głównym wrogiem stała się ludność polska, którą należało eksterminować
- ▶ zdjęcie przedstawiające stan obecny plebanii w Kisielinie. Podczas ludobójstwa na Wołyniu nie uszanowano miejsc kultu religijnego. Również stan obecny tych obiektów świadczy o braku godnego upamiętnienia męczeństwa osób, które zginęły w pogromach. Przeważająca większość ofiar nie jest uhonorowana, choćby tablicą czy krzyżem
- ▶ nieprzejednaną wrogość UPA wobec Polaków. Jej lokalni dowódcy nie respektowali żadnych zasad prowadzenia działań wojennych. Mordowano nawet parlamentarzysty, którzy byli wysyłani przez Armię Krajową w celu prowadzenia pertraktacji w sprawie zaniechania czystek

Czy wiesz, że...

- ▶ Na Wołyniu, gdzie Niemcy utworzyli Komisariat Rzeszy Ukraina, sytuacja miejscowej ludności wyglądała znacznie gorzej niż w pozostałej części Galicji. Nie oddano tam chłopom zagrabionej wcześniej przez bolszewików ziemi, Ukraińcom nie zezwolono na szerszą działalność społeczno-oświatową. Ludność mogła natomiast bez przeszkód uczęszczać do świątyń. Z przeprowadzonego w 1942 roku niemieckiego spisu wynika, że 14,6% ludności na Wołyniu stanowili Polacy (306 tys. osób). Działały, oczywiście w konspiracji, przedwojenne partie polityczne oraz struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Początkowo zadowolająco oceniano stan stosunków etnicznych. Jednakże w październiku 1942 roku podczas konferencji we Lwowie, przywódcy wojskowi banderowców uznali, że należy zainicjować powstanie narodowe a przed jego wybuchem wysiedlić z ziem ukraińskich wszystkich Polaków. Natomiast opornych należy likwidować, co stanowiło preludium do masowej fizycznej eksterminacji.

WOŁYŃ – APOGEUM

W czerwcu 1943 r. Dmytro Klaczkiwski „Kłym Sawur”, kierownik OUN-B na terenie Polesia i Wołynia – jeden z kierujących rzezią – przekazał dowódcom UPA oficjalny rozkaz fizycznej likwidacji Polaków w zachodnich powiatach Wołynia.

Apogeum rzezi wołyńskiej nastąpiło w niedzielę („krwawa niedziela”), 11 lipca 1943 r., dotykając głównie miejscowości w powiecie włodzimierskim, horochowskim i kowelskim. Członkowie OUN-UPA zdawali sobie sprawę, że najwięcej Polaków będzie w kościołach. Uderzono równocześnie na 99 miejscowości (m.in. Poryck, Sądowa, Zagaje, Kisielin), a 12 VII na kolejne 50 wsi polskich. Tylko w lipcu zamordowano co najmniej 10 tys. Polaków.

Batiuszka modlił się. A ludzie, mężczyźni, przeważnie coś w rękach mają. Ten ma siekierę, ten ma nóż, ten ma kosę, ten ma jakieś widły. [...] Ten batiuszka modli się, obraca się do ludzi: »Ukraina! Prisoł czas twojej własti«. Taką naukę im dawał i wreszcie mówi tak: »Bery kosu, bery niż i na Lacha i ryż...«. To znaczy, żeby szli rznąć tych Polaków.

Anna Szumska (ur. w 1919 r.)

▲ Kościół w Porycku (obecnie Pawliwka), okres międzywojenny.
Fot. ze zbiorów Leona Popka

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ masowy charakter wystąpień antypolskich nasilający się w lipcu 1943 roku. Od 5 lipca Niemcy prowadzili na froncie wschodnim operację pod kryptonimem „Cytadela”, której efektem była największa w dziejach bitwa pancerna na łuku kurskim. Stąd Ukraińcy mogli spodziewać się ograniczonego zaangażowania wojsk III Rzeszy w pacyfikację ich działań
- ▶ wybór terminu 11 lipca na apogeum rzezi wołyńskiej. Ponieważ była to niedziela, ludność można było łatwo skoncentrować w kościołach, gdzie gromadziła się ona się na nabożeństwach. Polacy często nie dopuszczali do siebie myśli, że ich ukraińscy sąsiedzi nie uszanują miejsc kultu
- ▶ wsparcie udzielane oprawcom przez miejscowych duchownych cerkwi grekokatolickiej. Często wystarczało podżeganie do ataku na Polaków, co prostej ludności wiejskiej dawało moralne usprawiedliwienie mordów i satysfakcję z walki w obronie swojej wiary. Akurat w dniu 11 lipca obchodzono ważne prawosławne święto Piotra i Pawła, co ułatwiało przekaz do szerszego grona odbiorców

Czy wiesz, że...

- ▶ Aby powstrzymać nasilającą się falę mordów polskie podziemie niepodległościowe wysłało w przeddzień „krwawej niedzieli” negocjatorów do lokalnego dowództwa banderowców. Wśród parlamentarzysty był przedstawiciel Okręgu Wołyńskiego AK Krzysztof Markiewicz, który znał z czasów szkolnych przywódcę Służby Bezpieczeństwa OUN, odpowiedzialnego za przygotowania do pacyfikacji. W geście dobrej woli Polacy zrezygnowali ze zbrojnej obstawy. Po przybyciu na miejsce spotkania wszyscy trzej delegaci zostali przez Ukraińców aresztowani i zamęczeni w okrutny sposób - prawdopodobnie poprzez rozerwanie końmi.
- ▶ Do mordów stosowano różnorodne narzędzia: siekiery, widły, kosy, piły, noże, młotki i oczywiście broń palną. Nierzadko zbrodnie były dokonywane ze szczególnym okrucieństwem a ofiary wcześniej torturowano. Zachowały się relacje świadków, wg których mordów dokonywano poprzez przecięcie piłą w korycie dla świń. Często polskich zabudowań i kościołów nie palono od razu, lecz dopiero po kilku dniach, by w tym czasie schwytać i zabić ewentualnych niedobitków, którzy powróciliby do swoich domów po resztę mienia.

◀ Fragmenty kolumn, jedyne pozostałości po kościele w Porycku.
Fot. Magdalena Śladecka

WOŁYŃ. „JEŚLI OSTATNIE SIĘ COKOLWIEK POLSKIEGO...”

*... zniszczyć wszystkie polskie domy,
w których wcześniej żyli Polacy
(jeśli w tych budynkach mieszkają Ukraińcy –
należy je koniecznie rozebrać
i zrobić z nich ziemianki);
jeśli to nie będzie zrobione, to domy będą
spalone i ludzie, którzy w nich żyją,
nie będą mieć gdzie przezimować.
Zwrócić uwagę jeszcze raz na to,
iż jeśli ostatnie się cokolwiek polskiego,
to Polacy będą zgłaszali pretensje
do naszych ziem*

Fragmenty instrukcji kierownictwa wołyńskiej OUN-B
w sprawie „likwidowania śladów polskości”, jesień 1943 r.

Rodzina Jasiończaków z Woli Ostrowieckiej, ►
większość osób ze zdjęcia została zamordowana w 1943 r.
Fot. ze zbiorów Leona Popka

▼ Janowa Dolina. Było to wzorcowe polskie osiedle stworzone przy Państwowych
Kamieniołomach Bazaltu, które zostało spalone 22 kwietnia 1943 r.
Zabito ok. 600 mieszkańców.
Fot. NAC

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ analogię między Holocaustem a zbrodnią wołyńską. W roku 1942 Niemcy przeprowadzili akcję „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. W jej ramach nie tylko wymordowano większość polskich Żydów, ale także niszczone miejsca kultu (synagogi), równano z ziemią cmentarze, burzono domy i inne obiekty związane z ich obecnością. Podobną politykę zatarcia śladów polskości rok później prowadziła banda nacjonalistów UPA na Wołyniu. Nie oszczędzano nawet domostw, które zasiedlała miejscowa ludność ukraińska po wymordowaniu ich dotychczasowych właścicieli
- ▶ warunki życia Polaków na Wołyniu. W okresie międzywojennym rozpoczęto budowę nowoczesnych osiedli mieszkaniowych także i na ziemiach wschodnich, choć region ten nadal cechowało opóźnienie gospodarcze w stosunku do tzw. „Polski A”. Średni standard życia był tu znacznie niższy od bogatej Wielkopolski czy Górnego Śląska. Nie było też rozwiniętego przemysłu. 87% ludności mieszkało na wsi a główną formą gospodarowania była anachroniczna trójpolówka
- ▶ zamieszczone zdjęcie, które wykonano w Woli Ostrowieckiej. Zazwyczaj w czasie zbrodni wołyńskiej mordowano całe, wielopokoleniowe rodziny. Zdarzało się niejednokrotnie, że dramat ten rozgrywał się wśród mieszanych polsko-ukraińskich małżeństw

Czy wiesz, że...

- ▶ Wołyń zawdzięcza swoje przyłączenie do Polski Kazimierzowi Wielkiemu, który w 1366 roku rozpoczął stopniowe zajmowanie tego terytorium. Z terenu tego wywodziły się takie znane polskie rody jak: Czartoryscy, Sanguszkowie czy Wiśniowiccy. Było to miejsce ważnych historycznie bitew: z Kozakami pod Beresteczkiem, z Rosjanami pod Zieleńcami, Legionów Piłsudskiego pod Kostiuchnówką. Działało tu słynne Liceum Krzemienieckie, założone przez Tadeusza Czackiego oraz pijarskie kolegium w Lubieszowie, do którego uczęszczał Tadeusz Kościuszko. W Krzemieńcu urodził się autor „Kordiana” Juliusz Słowacki, tam też pochowana jest jego matka. W czasie I wojny światowej w okolicach Maniewicz założono wojskową drużynę piłkarską, którą dziś znamy jako Legię Warszawa. W okresie międzywojennym poważnym problemem tego województwa był analfabetyzm, sięgający początkowo 70%, zmniejszony w latach 30. do 50%. Pod koniec 1937 roku rozpoczęto akcję repolonizacyjną miejscowej ludności, przymuszając do przejścia na obrządek rzymsko-katolicki, co uzasadniano potrzebą powrotu do polskości osób zruszczonych w epoce zaborów. Stało się to przyczyną zaostrzenia konfliktu narodowościowego.

GALICJA WSCHODNIA – „PRAWO DO ŻYCIA”

*Paktować z Polakami [...] tylko wtedy,
kiedy mamy w rękach
co najmniej taką siłę jak oni.
Tylko wtedy będą
szanować nasze prawo do życia.*

Fragment artykułu Ukraina i Polscza opublikowanego w czasopiśmie banderowskim „Ideja i czyn” latem 1943 r. przez Wasyla Mudrego, działacza ukraińskiego, wicemarszałka Sejmu w latach 1935–1939.

▲ Pogrzeb członków rodziny Jaremoviczów zamordowanych przez UPA, Żeżawa (obecnie Żelonej Haj), 11 listopada 1944 r. Fot. KARTA

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ postawę elit ukraińskich okresu międzywojennego. W II Rzeczypospolitej wielu Ukraińców mogło w sposób oficjalny prezentować swoje postulaty, na przykład na forum Sejmu. Obejmowali oni nawet ważne, z punktu widzenia uznania społecznego, stanowiska. Przykładem był chociażby Wasyl Mudro, przedwojenny wicemarszałek wywodzący się z UNDO (przedwojennej partii mniejszości narodowej)
- ▶ rolę publicystyki w narastaniu konfliktu. Liczne odezwy i artykuły nawołujące do mordowania „Lachów” znalazły podatny grunt wśród wrogo nastawionej ludności wiejskiej.
- ▶ część polskich środowisk, głównie endeckich, w opublikowanym w końcu 1943 roku artykule „Wołyń nas zjednoczył” uznała, że po smutnych doświadczeniach należy odciąć się od dalszych prób porozumienia:
„Wołyń dokonał więcej niż cała biblioteka prac na tematy polsko-ukraińskie. [...] Ukraińcy nie mogą mieć w Polsce żadnych praw politycznych. Odpowiednie warunki do rozwoju gospodarczego i kulturalnego, ale żadnego współdziałania w rządzeniu państwem. [...] Nawet ukraińscy inteligenci i księża z cywilizacją nie mają nic wspólnego, a w pospółstwie tkwią najbardziej nieopanowane i dzikie instynkty”

Czy wiesz, że...

- ▶ Gorącym orędownikiem porozumienia polsko-ukraińskiego był w okresie międzywojennym wieloletni wojewoda wołyński Henryk Jan Józewski. Dążył on do zgodnego współżycia między oboma narodami poprzez m.in. rozwój samorządu lokalnego, w skład którego wchodzić mieli też działacze ukraińscy. Uważał, że Wołyń powinien stać się zalążkiem tego porozumienia i ukraińskim Piemontem, czyli miejscem gdzie zapoczątkowany będzie ruch zjednoczeniowy tego narodu. W ramach tzw. „eksperymentu Józewskiego” wprowadzono język ukraiński jako obowiązkowy w szkołach dwujęzycznych, rozbudowano znacząco liczbę szkół wyłącznie dla miejscowych, wspierano rozwój organizacji lokalnych. Niestety ten bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego, pozbawiony poparcia po śmierci marszałka, był coraz częściej krytykowany za swoją liberalną politykę prowadzoną na Wołyniu. Ostatecznie w 1938 roku zrezygnował z urzędu i tym samym próba rozwiązania kompleksowego problemu tej mniejszości zakończyła się fiaskiem.

LUBELSZCZYŻNA

W marcu 1944 r. grupy OUN-UPA zaczęły przemieszczać się na Lubelszczyznę, głosząc, że wschodnie tereny tego regionu to ziemie etnicznie ukraińskie. Już wcześniej na tych terenach dochodziło do wzajemnych pacyfikacji i ataków. W walkach na Lubelszczyźnie zginęło kilka tysięcy Polaków i Ukraińców, głównie ludności cywilnej.

▶ Płonąca wieś Sahryń po ataku polskich oddziałów, 10 marca 1944 r.
Fot. AIPN

▶ Ofiara ataku UNS (Ukraińska Ludowa Samoobrona)-UPA na Tarnoszyn w nocy z 17 na 18 marca 1944 r.
Fot. Muzeum Regionalne w Tomaszowie Lubelskim

▼ Członek ukraińskiego Chełmskiego Legionu Samoobrony, 1943 r.
Fot. AIPN

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ przyczynę przeniesienia konfliktu na wschodnią Lubelszczyznę. Na początku 1944 roku rozpoczęła się na Wołyniu koncentracja 27 Dywizji Piechoty AK, aktywnie włączyła się w pomoc lokalnej samoobrony przed atakami UPA. W dodatku nacierające wojsko radzieckie również nastawione było negatywnie do wszelkich prób utworzenia państwa ukraińskiego
- ▶ przekrój narodowościowy województwa lubelskiego. Do 1939 roku zamieszkiwało tu ponad 85% Polaków i zaledwie 3% Ukraińców. Ci ostatni zasiedlali głównie wschodnie powiaty województwa. Właśnie wśród tej ludności swoją agitację prowadzili bojownicy UPA
- ▶ wzajemne akcje pacyfikacyjne, na terenach, na których dotychczas nie dochodziło do tak jaskrawych przejawów wrogości

Czy wiesz, że...

- ▶ Lubelszczyzna od początku związana był z państwowością polską. Roszczenia terytorialne Ukraińców do tych ziem opierały się na wspomnianych już ustaleniach traktatu brzeskiego z 1918 roku oraz historycznej przesłance, iż w okolicach Chełma i Zamościa dotarły oddziały XVII-wiecznego powstania kozackiego pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Stąd też, wg według mniemania ich przywódców politycznych, niepodległa Ukraina powinna również obejmować obszary zasięgu tegoż powstania.

◀ *Polscy pasażerowie pociągu zamordowani 16 czerwca 1944 r. przez członków sotni UPA w pobliżu wsi Zatyle.
Fot. AIPN*

PRÓBY OBRONY

Polacy początkowo nie wierzyli w niebezpieczeństwo masowej eksterminacji. Dlatego w dużej części dawali się zaskoczyć atakującym upowcom i ich pomocnikom. Wielu ciężko był porzucić dorobek całego życia i ruszać na niepewny, tułaczy los w środku wojny, tym bardziej, że siekiernicy grasowali też na drogach. Okupanci niemieccy zajmowali najczęściej postawę bierną, fortyfikując się w ważniejszych miejscowościach. Dlatego Polacy pozyskiwali różnymi sposobami broń i starali się chronić większe skupiska ludności. W obronę włączyły się oddziały polskiego podziemia w tym 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK i BCh (Lubelszczyzna). Ośrodki samoobrony i oddziały partyzanckie powstawały zbyt późno i były zbyt słabe, by postawić tamę zbrodniom.

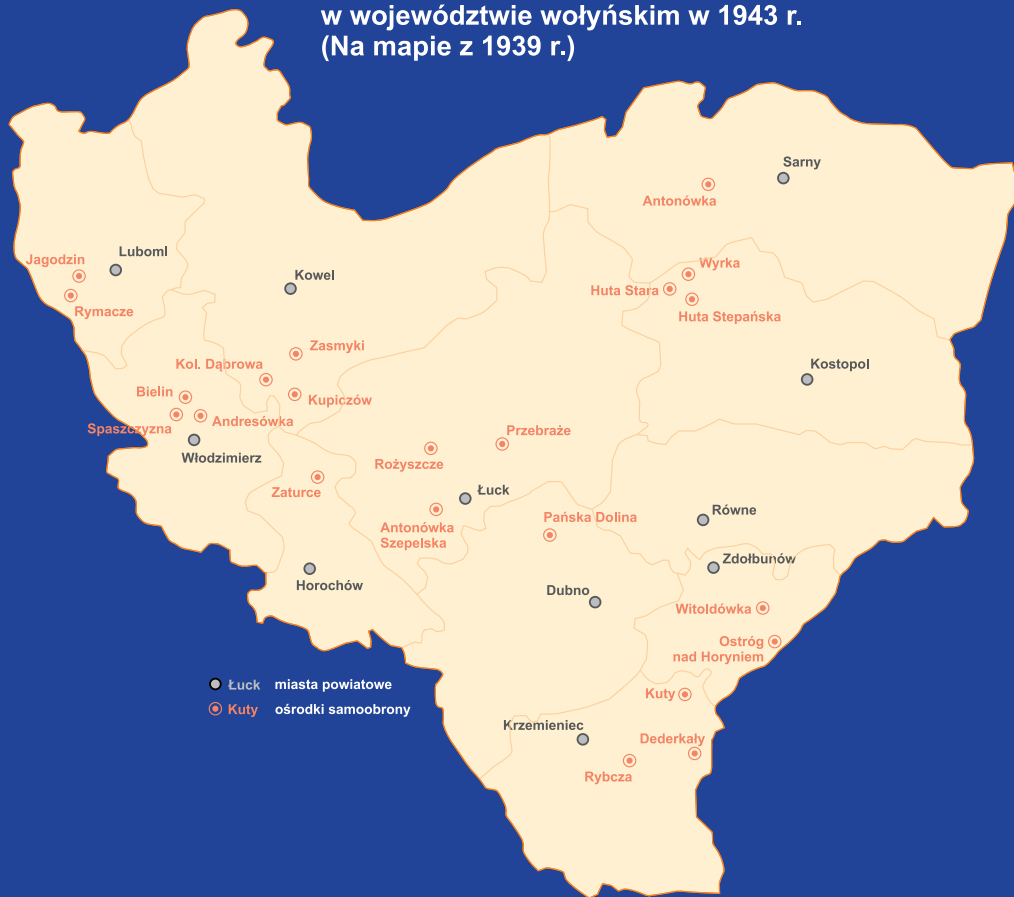
▲ Oddział kapitana Władysława Kochańskiego „Bomby”, który chronił polską ludność mieszkającą na Wołyniu przed UPA, okolice Huty Stepańskiej, 1943 r.
Fot. KARTA

▲ Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie.
Fot. Paweł Skrok

Największym bastionem polskiego oporu było Przebraże i sąsiednie wsie, które zorganizowane przez grono aktywnych Polaków pod wodzą Henryka Cybulskiego „Harrego” dały schronienie od 10 do 20 tys. uciekinierów, wytrzymując trzy szturmy UPA (w tym największy z 30 sierpnia 1943 r., gdzie przeciw 6 tys. upowców i 6 tys. siekierników stanęło do walki ok. 1200–1400 członków samoobrony i partyzantów sowieckich).

Ośrodki samoobrony w województwie wołyńskim w 1943 r. (Na mapie z 1939 r.)

▲ Z około 130 polskich ośrodków samoobrony na Wołyniu okres 1943–1944 roku przetrwały tylko nieliczne - największe i najlepiej zorganizowane.
Mapa: Anna Łukasik

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ konieczność tworzenia samoobrony przez atakowanych i mordowanych Polaków. Akcje UPA i siekierników (wiejskiej biedoty i pospolitych bandytów) powodowały śmierć i chaos, którym nie przeciwdziałali skutecznie Niemcy, kontrolujący jedynie sytuację w większych miastach
- ▶ zdjęcie oddziału AK kpt. Władysława Kocharńskiego „Bomby”. Jednolite umundurowanie i zaprezentowana na ilustracji broń świadczą o dobrej organizacji i przygotowaniu do działań bojowych
- ▶ Grób Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Umieszczono na nim 22 tablice poświęcone czynowi zbrojnemu Polaków od bitwy pod Cedynią (972 rok) do końca II wojny światowej. Dwie z nich odnoszą się bezpośrednio do walk polsko-ukraińskich i noszą tytuł „Wołyń, Małopolska Wschodnia, Lubelszczyzna 1943–1946”. Tablice tematyczne poświęcono oprócz tego: „Żołnierzom Wyklętym”, „Marynarzom” i „Lotnikom”. Pozostałe wydarzenia militarne z naszych dziejów uporządkowano w układzie chronologicznym.

Czy wiesz, że...

- ▶ Przebraże i sąsiadujące z nim miejscowości były od wiosny 1943 r. największym bastionem samoobrony na Wołyniu. Dzięki sprawnej organizacji, współpracy i zaangażowaniu obrońcy kierowani przez Henryka Cybulskiego „Harrego” i Ludwika Malinowskiego „Lwa” odparli 3 duże ataki UPA, ratując od 10 do ponad 20 tys. istnień ludzkich. W największym ataku 30 sierpnia 1943 r. naprzeciw ok. 6 tys. upowców i ok. 6 tys. siekierników stanęło ok. 1200 członków samoobrony wspartych przez oddział AK ppor. Jana Rerutki „Drzazgi” oraz oddział sowieckiej partyzantki płka Nikołaja Prokopiuka. Przebraże zostało przez obrońców ufortyfikowane, linia obrony liczyła ok. 20 km. Prowadzono skuteczne akcje zaczepne przeciwko UPA, powodując utratę pewności siebie agresora. Konwojowano ludność z zagrożonych oraz napadniętych wsi i osad w promieniu kilkudziesięciu kilometrów.

Henryk Cybulski po wojnie był więziony (m.in. w więzieniu MBP na Zamku w Lublinie) i szykanowany. W 1966 udało mu się wydać wspomnienia *Czerwone Noce* (tytuł później zmieniony na *Krwawy Wołyń '43*). Mieszkał do śmierci w 1971 r. w Lublinie.

SPRAWIEDLIWI UKRAIŃCY

W sytuacji bezpośredniego niebezpieczeństwa utraty życia ujawniają się zarówno postawy haniebne jak i heroiczne. Sprawiedliwi Ukraińcy ryzykowali życie, ostrzegając swoich sąsiadów i członków rodzin przed planowanym morderstwem, chroniąc zbiegów, dostarczając lekarstw i jedzenia ukrywającym się czy biorąc pod opiekę osierocone dzieci.

Skala tej pomocy jest trudna do oszacowania. Ratunku Polakom udzieliło ponad 1300 Ukraińców, co ocaliło kilka tysięcy istnień. Kilkuset Sprawiedliwych Ukraińców zabito jako wrogów ukraińskiego samostanowienia i czystości etnicznej. Także niewykonanie rozkazu zabicia członka własnej rodziny było karane śmiercią.

*Mychajło Potocki z Arsanowicz, jego ojciec Iwan uratował
Franciszkę Popek z Gaju przed śmiercią z rąk UPA.
Fot. Leon Popek*

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ dylematy towarzyszące rodzinom mieszanym w czasie Zbrodni Wołyńskiej. Oprawcy często żądali, by donosić na współmałżonka, wskazywać jego miejsce ukrycia a nawet współuczestniczyć w mordzie
- ▶ konsekwencje odmowy żądań współpracy z OUN-UPA. Traktowano takową jako kolaborację z wrogiem i zdradę ideałów narodowych. A to było już podstawą do wymierzenia kary i zasługiwało na bezlitosną zemstę. Stąd liczne ofiary w rodzinach mieszanych polsko-ukraińskich
- ▶ potrzebę choćby symbolicznego wynagrodzenia poświęcenia Sprawiedliwych. Taką próbą jest Krzyż Wschodni – polskie odznaczenie cywilne ustanowione w 2016 r., „przeznaczone dla cudzoziemców pomagającym osobom narodowości polskiej na dawnych Kresach Wschodnich pierwszej i drugiej Rzeczypospolitej Polskiej oraz na terenach byłego Związku Sowieckiego w latach 1917–1991”

Czy wiesz, że...

- ▶ W ostatnich latach podjęto próbę upamiętnienia Ukraińców, którzy pomagali w jakiegokolwiek formie Polakom w czasie II wojny światowej. Powstała „Kresowa Księga Sprawiedliwych 1939–1945”, w której odnotowano takie przypadki w 502 miejscowościach. Mamy udokumentowane 1341 osoby, które przyczyniły się do uratowania 2527 Polaków. Spośród Sprawiedliwych Ukraińców 384 osoby przypląciły swoją pomoc życiem. Oczywiście przytoczone dane mają charakter orientacyjny, gdyż opierają się wyłącznie na przypadkach zgłoszonych do publikacji. Trzeba też zaznaczyć, że wspomniane formy pomocy to nie tylko ukrywanie zbiegów, ale też wskazywanie miejsca ucieczki, ostrzeganie przed pogromem czy dezinformowanie oprawców o kierunku ewakuacji zbiegów czy rzekomej ich śmierci. Problem ustalenia skali pomocy jest również powiązany z sytuacją polityczną powojennej Polski, gdyż zagadnienie Zbrodni Wołyńskiej nie było priorytetem badań komunistycznej historiografii. W międzyczasie wielu ocalałych zmarło nie pozostawiając swojego świadectwa.

W 1999 r. we Wrocławiu, gdzie po wojnie osiedliło się wielu ocalałych, odsłonięto pomnik-mauzoleum ofiar ludobójstwa na Kresach. W jego krypcie umieszczono urnę z ziemią z grobu Ukraińców pomordowanych przez OUN-UPA. W 2002 r. na pomniku zamontowano tablicę upamiętniającą Ukraińców, którzy ponieśli śmierć ratując Polaków.

LOSY OCALAŁYCH

Ocaleni z pogromów cieszyli się z tego, co w normalnych okolicznościach nie mogłoby budzić entuzjazmu Polaków. Widok sowieckiego partyzanta lub niemieckiego żołnierza często zwiastował ratunek. Jednak niejednokrotnie Polacy, którzy jednego dnia uniknęli śmierci z rąk ukraińskich, następnego byli wysyłani na przymusowe roboty do Niemiec. Taki los spotkał część obrońców Huty Stepańskiej.

W Kupiczowie [...] było sporo polskich dzieci uciekinierów. Na piaszczystych wiejskich drogach bawiliśmy się w różny sposób. Te zabawy polegały na tym, że z piasku urządzaliśmy małe cmentarze. Ze słomki robiliśmy krzyże. Do dzisiaj się nie mogę nadziwić, dlaczego nie budowaliśmy na przykład jakichś domków, stawów, uliczek. Tylko mogiłki z piasku [...].

Waldemar Michalski (ur. 1938 r.)

▲ Uratowani z rzezi,
Przebraże, 1943 r.
Fot. AIPN

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ strukturę demograficzną ocalałych. W wyniku pogromów pozostało wiele sierot, dzieci które nie miały się gdzie podziać i znaleźć schronienia. Nawet, gdy udało się przeżyć, obraz zamordowanych najbliższych towarzyszył im przez całe późniejsze życie
- ▶ konieczność emigracji do centralnej Polski. Szacuje się, że zmuszono do tego ok. 125 tysięcy mieszkańców Wołynia. Ludzie ci jeszcze w czasie wojny, z obawy przed śmiercią porzucali swoje majątki, by rozpocząć życie na nowo w obcym sobie miejscu. Niejednokrotnie kierowani byli też za pośrednictwem obozów przejściowych do pracy przymusowej na terenie Niemiec
- ▶ trudności adaptacyjne w nowym otoczeniu. Uciekinierzy to w większości mieszkańcy wsi, bez wykształcenia a tym samym kwalifikacji do innej pracy. Gdy osiedlali się po wojnie w miastach na tzw. ziemiach odzyskanych czy Górnym Śląsku, traktowani byli przez pozostałą ludność z wyższością jako obywatele drugiej kategorii

Czy wiesz, że...

- ▶ Terenem, na który licznie emigrowali Kresowiaci jest Dolny Śląsk. Tam też osiedliło się wielu mieszkańców Galicji oraz Wołynia, ocalałych z pogromów. W okresie PRL-u krążył nawet taki żatrobliwy zwrot "Skąd Pan jesteś? Z Wrocławia. A to dobrze, bo ja też ze Lwowa". Niestety obszar ten stał się również schronieniem dla bandytów OUN-UPA, którzy podszywając się pod personalia osób zamordowanych próbowali rozpocząć nowe życie. Po wojnie odnotowywano niejednokrotnie przypadki rozpoznawania oprawców przez niedoszłe ofiary a nawet próby publicznych linczów. Wrocław to też miasto, w którym istnieją dziś liczne towarzystwa kresowe upamiętniające ofiary Zbrodni na Wołyniu i w Galicji. Niestety do lat 80. ubiegłego wieku praktycznie taka działalność była przez władze komunistycznej Polski sabotowana, co utrudniało znacząco integrację środowisk kresowych.
- ▶ Stepan Bandera, moralny przywódca akcji mordów na Polakach, który po wojnie ukrywał się w Monachium w pod przybranym nazwiskiem został wytropiony przez KGB i zamordowany przez jej agenta w swoim mieszkaniu. Jego grób w tym mieście był wielokrotnie dewastowany.

PAMIĘĆ

Wspólna pamięć o tych tragicznych wydarzeniach nie jest łatwa. Choć historykom coraz częściej udaje się uzgodnić fakty, to godne upamiętnienie większości ofiar wciąż nie jest możliwe.

Pomnik w Pawliwce (dawniej Poryck) odsłonięty w 2003 r. przez Prezydentów Polski i Ukrainy.
Fot. Magdalena Śladecka

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ obecność zbrodni ukraińskich nacjonalistów w świadomości publicznej. Praktycznie dopiero po odzyskaniu niepodległości w 1989 roku temat ten jest podejmowany w szerszym, niż środowiska Kresowiaków, gronie. Władze komunistycznej Polski nie celebrowały w żaden sposób tych wydarzeń
- ▶ problemy z godnym upamiętnieniem ofiar zbrodni. Ukraina, która uzyskała suwerenność dopiero w 1991 roku wielokrotnie utrudniała albo wprost blokowała możliwość właściwego pochówku pomordowanych. Miejsca zbrodni było też celowo niszczone przez miejscową ludność po II wojnie światowej. Również współcześnie dochodzi do aktów wandalizmu na wyremontowanych przez Polaków grobach, czego dokonują „nieznani sprawcy”. Często też na pomnikach stawianych na terenie Ukrainy brakuje informacji o przyczynie śmierci ofiar a jest jedynie wzmianka o ilości osób pochowanych. W sumie takich miejsc upamiętnienia (pomniki i obeliski) jest obecnie około 40

Czy wiesz, że...

- ▶ Już jesienią 1943 r. OUN wydała rozkaz by likwidować wszelkie ślady polskości, zniszczyć wszystkie kościoły i budynki kultowe, zabudowania wraz z drzewostanem, by nie było po nich śladu. Stąd dziś duże problemy z odnalezieniem miejsc, w których pochowano ofiary.
- ▶ Pierwsze, nieśmiałe próby upamiętnienia ofiar zbrodni na terenie Polski, miały jeszcze miejsce w okresie komunizmu. Było to kilka pomników, na których umieszczano zazwyczaj napis typu: rozstrzelanym lub zabitym przez „ukraińskich burżuazyjnych nacjonalistów”. Była to najczęściej inicjatywa ocalonych, by godnie uczcić pamięć najbliższych. Ograniczała się zazwyczaj do obszarów cmentarzy.
- ▶ W wolnej Polsce wiele miast zdecydowało się na wspomnienie ofiar zbrodni ludobójstwa na Kresach. Wśród nich są m.in.: Warszawa, Kraków, Wrocław, Lublin, Gdańsk, Przemyśl ale też i mniejsze miejscowości, jak: Ruszów, Kłodzko, Brzeg, Dzierżonów czy Lwówek Śląski. Wiele z tych monumentów to inicjatywa lokalnej społeczności, wywodzącej się z Wołynia lub Małopolski Wschodniej. Na pomnikach tych prawie zawsze znajdziemy informację nie tylko o ofiarach zbrodni, ale również kto był oprawcą odpowiedzialnym za tragedię.

ZBRODNIA

OW latach **1943–1945** w ramach antypolskiej akcji OUN-B i UPA na Wołyniu, w Galicji Wschodniej i na Lubelszczyźnie **zamordowanych zostało od 80 do 120 tys.**

Polaków. Dokładne liczby są bardzo trudne do ustalenia, choć z roku na rok wiedza historyczna o tych tragicznych wydarzeniach się rozszerza.

Zamieszkiwane wspólnie od lat wsie, sąsiedzkie zagrody i polsko-ukraińskie domy spływały krwią.

Kilkaset tysięcy Polaków zmuszono do ucieczki z zamieszkiwanych terenów. **Mordy, gwałty, rabunki i pożoga** dotknęły **ok. 4 tys. miejscowości.**

W wyniku polskich działań obronnych i odwetowych zginęło **od kilku do kilkunastu tysięcy Ukraińców.**

Specyfiką antypolskiej akcji na Wołyniu był liczny udział ludności cywilnej w mordach. Zabijali sąsiedzi, członkowie rodzin, a także biedota wiejska, zmuszeni bądź namówieni przez aktywistów OUN i członków UPA. Polacy nazywali ich ze zgrozą rezunami i siekiernikami, gdyż mordowali mężczyzn, kobiety i dzieci podręcznymi narzędziami gospodarskimi.

Od 2017 roku **11 lipca** obchodzony jest w Polsce **Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej.**

Święto ma przypominać o zabitych Polakach, Żydach, Ormianach, Czechach i przedstawicielach innych mniejszości narodowych, a także Sprawiedliwych Ukraińcach, którzy odmawiali udziału w mordach i ratowali prześladowanych.

Szczątki ok. 90% zamordowanych Polaków nadal spoczywają w dołach śmierci, na których nie ma krzyży

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ charakter czystek etnicznych przeprowadzanych na Wołyniu, w Galicji Wschodniej i na Lubelszczyźnie. Brały w nich udział nie tylko jednostki militarne i paramilitarne ale również miejscowa ludność cywilna, która często bez większej zachęty wykazywała się okrucieństwem wobec ofiar
- ▶ potrzebę zadośćuczynienia pamięci ofiar. Do chwili obecnej, głównie ze względów politycznych, większość pomordowanych nie doczekała się godnego pochówku. Ich szczątki nadal spoczywają w miejscach, w których zostali zakatowani
- ▶ znaczenie zbrodni we współczesnych relacjach sąsiedzkich. Co jakiś czas pojawiają się napięcia na linii Warszawa-Kijów spowodowane niszczeniem pomników i miejsc upamiętnienia ofiar, gloryfikowaniem oprawców przez środowiska nacjonalistyczne na Ukrainie, utrudnianiem a nawet uniemożliwianiem prowadzenia badań naukowych i ekshumacji na terenach objętych konfliktem

Czy wiesz, że...

- ▶ Inicjatywa upamiętnienia dnia 11 lipca jako Dnia Pamięci Męczeństwa Kresowian pojawiła się w Sejmie RP w 2013 roku i miała charakter ponadpartyjny. Zgłosili ją posłowie PiS, PSL, Solidarnej Polski, SLD oraz środowiska kresowe. Ostatecznie już w nowej kadencji parlamentu w lipcu 2016 roku został ustanowiony „Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945”. W przyjętym dokumencie Sejm podkreślił też, że „ofiary zbrodni popełnionych w latach 40. przez ukraińskich nacjonalistów do tej pory nie zostały w sposób należyty upamiętnione, a masowe mordy nie zostały nazwane zgodnie z prawdą historyczną ludobójstwem”. Izba w uchwale oddała hołd „wszystkim obywatelom II Rzeczypospolitej Polskiej bestialsko zamordowanym przez ukraińskich nacjonalistów”. Wyrażono również „najwyższe uznanie dla żołnierzy Armii Krajowej, Samoobrony Kresowej, Batalionów Chłopskich, którzy podjęli heroiczną walkę w obronie zagrożonej atakami ludności cywilnej”. Odtąd dzień ten wpisany jest do kalendarza ważnych wydarzeń upamiętniających kluczowe momenty historyczne z naszych dziejów.

Moduł edukacyjny

Propozycje zadań dla ucznia

1. Sprawdź swoją wiedzę, czyli co zapamiętałeś z wystawy. W tym celu przyporządkuj hasła do opisów.

Kolonia Parośla I	Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945 upamiętniamy od 2017 roku
11 lipca	Nazwa tej miejscowości na Wołyniu, uważanej za bastion polskiego oporu, widnieje na Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie
Stepan Bandera	Był zwolennikiem porozumienia z Ukraińcami w okresie międzywojennym. Został zamordowany w Warszawie w 1934 roku
Krwawa niedziela	Wymordowanie mieszkańców tej wsi w lutym 1943 roku stało się początkiem tzw. Rzezi Wołyńskiej
Przebraże	Jeden z głównych przywódców nacjonalistów ukraińskich. Jego nazwisko stało się też synonimem oprawców podczas ludobójstwa na Polakach
Bronisław Pieracki	Tak nazwano dzień, w którym nastąpiło apogeum rzezi wołyńskiej, gdy zaatakowano równocześnie 99 polskich miejscowości

2. Po obejrzeniu paneli wystawy uzupełnij informacje na temat wymienionych w nich nazw miejscowości.

Nazwa miejscowości	Informacje
Janowa Dolina	
Sahryń	
Pawliwka	
Kisielin	

3. Odszukaj na planszach wystawy nazwiska osób, do których odnoszą się poniższe opisy:

Opis	Nazwisko
Emisariusz Polskiego Państwa Podziemnego, który na początku lipca 1943 roku udał się na rozmowy do lokalnej kwatery UPA, gdzie wraz z dwoma towarzyszami został zamordowany.	
Dowodził obroną Przebraża, gdzie schroniło się od 10-20 tys. uciekinierów, wytrzymując m.in. trzy duże szturmy UPA	
Jako ocalały świadek wydarzeń opisał pierwszy masowy mord na Polakach w Kolonii Parośla	

4. Korzystając z treści broszury z wystawy zaznacz znakiem x we właściwej kratce tabeli zdania prawdziwe i fałszywe.

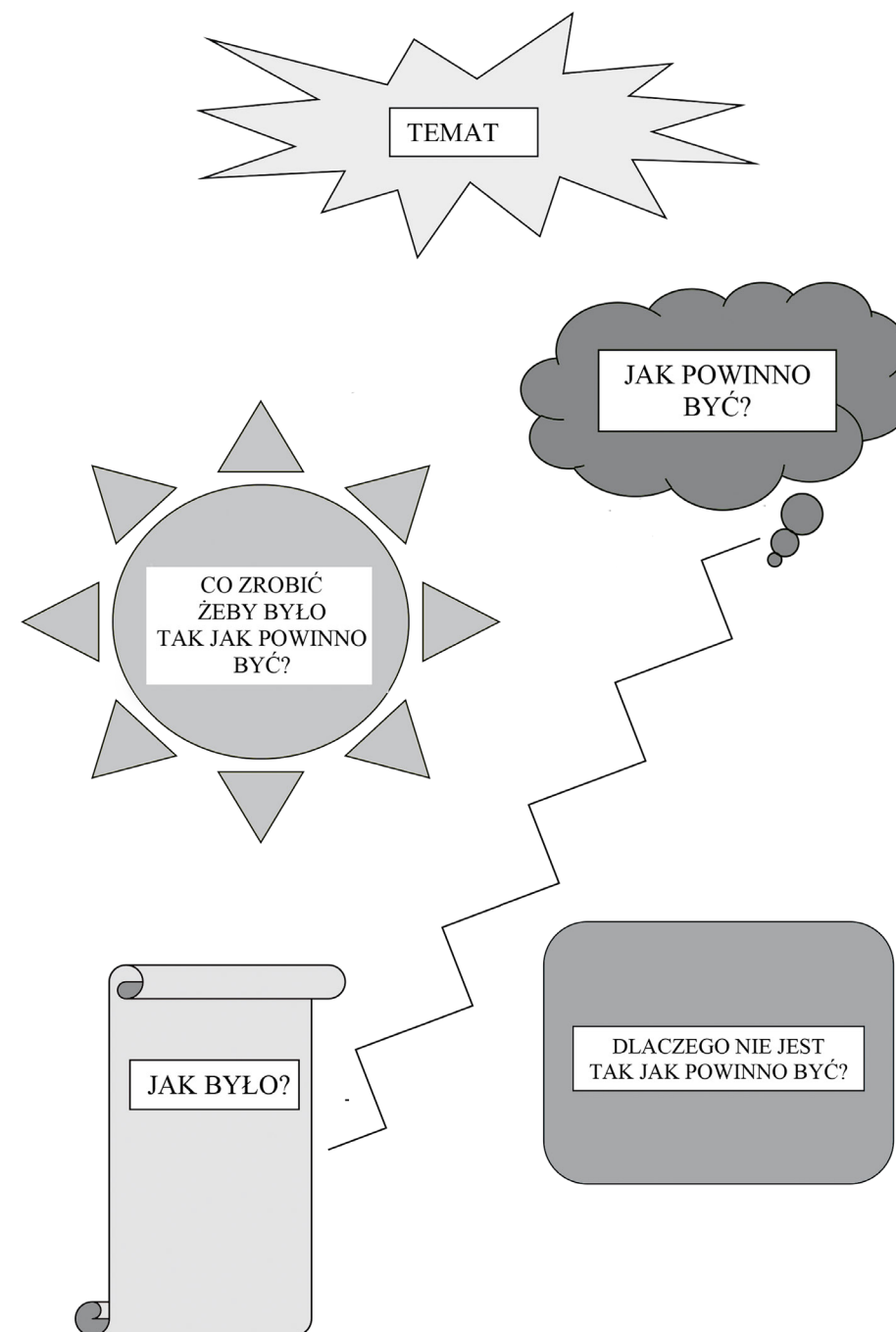
INFORMACJA	PRAWDA	FAŁSZ
Liczba ludności ukraińskiej na Kresach południowo-wschodnich w żadnym z województw przedwojennej Polski nie przekraczała 30% wszystkich mieszkańców		
Na czele radykalnej organizacji OUN-B stał Stepan Bandera, od którego nazwiska upowszechniło się określenie „banderowcy”		
W tym samym roku doszło do eskalacji konfliktu na Wołyniu oraz klęsk niemieckich pod Stalingradem i Kurskiem		
Tzw. „krwawa niedziela” na Wołyniu miała miejsce w dniu prawosławnego święta Zesłania Ducha Świętego		
Formacja wojskowa związana z Armią Krajową, która pomagała Polakom na Kresach, nosiła nazwę 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty		
Maniewiczce to miejscowość na Wołyniu, z którą swoje początki wiąże klub piłkarski „Polonia Warszawa”		
Dwie tablice umieszczone na Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie poświęcone są ofiarom represji na Kresach		

5. Dzielimy klasę na zespoły 4-6 osobowe. Rozdajemy uczniom karteczki samoprzylepne i przygotowaną kartę metaplanu (najlepiej w formacie A3). Każda z grup ma za zadanie zdiagnozować problem:

- „Relacje polsko-ukraińskie na Kresach w okresie międzywojennym (1918–1939)”.

W odpowiednio oznaczone miejsca na karcie przyklejamy udzielone odpowiedzi. Zadanie umożliwia uczniom rozwijanie kreatywnego myślenia przyczynowo-skutkowego.

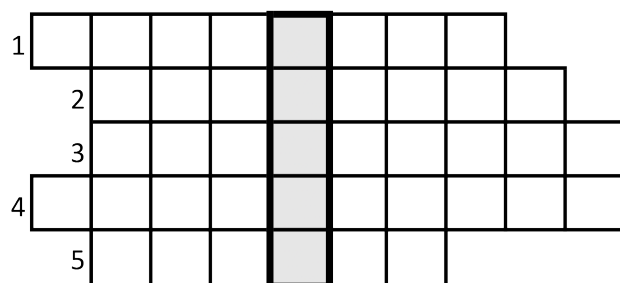
Karta pracy: metaplan

6. Uporządkuj wydarzenia chronologicznie. W tym celu wpisz cyfry 1–7 w lewej kolumnie. Informacje do uzupełnienia znajdziesz w materiałach z wystawy oraz „strefie edukacji”.

WYDARZENIE	KOLEJNOŚĆ
Rozpoczęcie II wojny światowej	
Odsłonięcie przez Prezydentów Polski i Ukrainy w Pawliwce (dawniej Prycku) pomnika	
Największy atak na Przebraże	
Wkroczenie wojsk niemieckich na terytorium wschodnie II Rzeczypospolitej	
Dzień, który uznajemy za najtragiczniejszy w czasie tzw. „rzezi wołyńskiej”	
Początek repolonizacji Wołynia, który skutkował m.in. przymuszeniem miejscowej ludności do przejścia na katolicyzm	
Odsłonięcie we Wrocławiu pierwszego pomnika-mauzoleum ludobójstwa Polaków na Kresach	

7. Korzystając ze zdobytej wiedzy rozwiąż krzyżówkę.

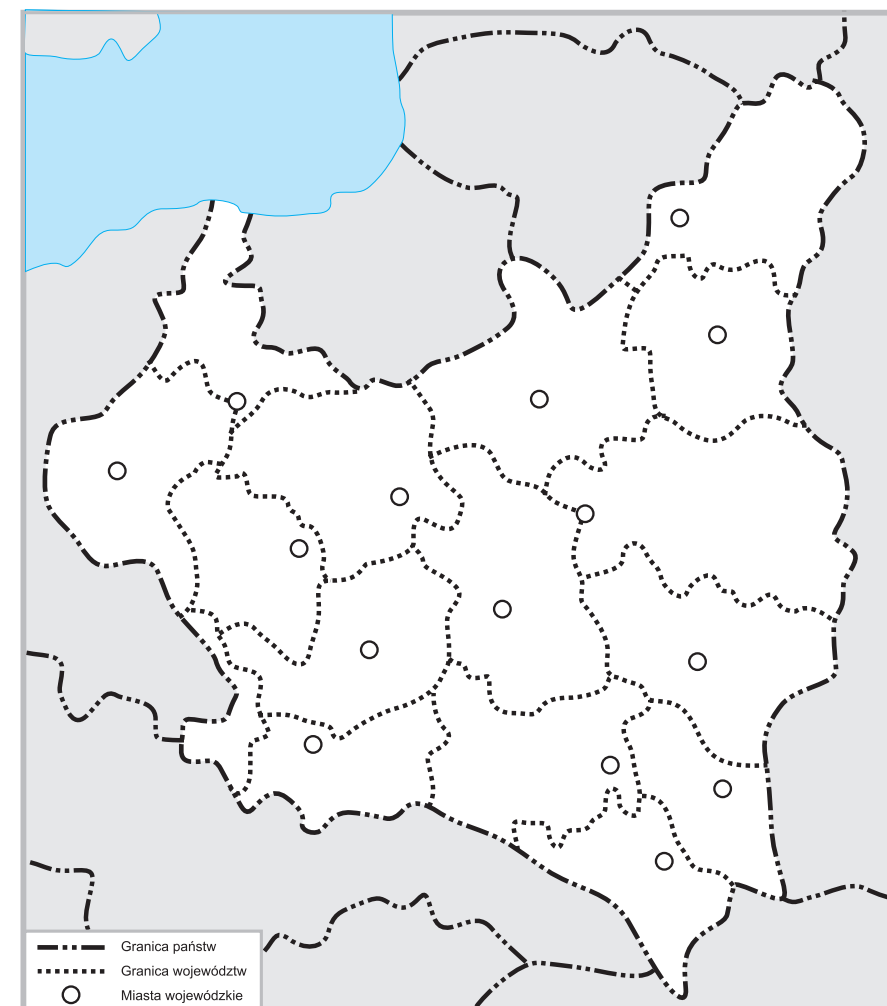

- Nazwisko przedwojennego wojewody wołyńskiego, który dążył do ugody polsko-ukraińskiej.
- Miejscowość, w której NKWD przetrzymywało żołnierzy 27 DP AK po zakończeniu działań wojennych.
- Nazwisko przedwojennego premiera II Rzeczypospolitej, w którego rządzie był minister B. Pieracki.
- Grupa ukraińskich kolaborantów, którzy współtworzyli u boku III Rzeszy dywizję SS (Galizien).
- Duże miasto w północnej Polsce, w którym odsłonięto jeden z pomników pomordowanych na Kresach.

HASŁO:

8. Na poniższej mapie konturowej zaznacz:

- ▶ Literą A - województwo, w którym odsetek Ukraińców był przed wojną najwyższy.
- ▶ Cyfrą 1 – przybliżone miejsce funkcjonowania największej polskiej samoobrony na Wołyniu.
- ▶ Krzyżykiem – miasto, w którym został zamordowany Bronisław Pieracki.
- ▶ Czerwoną linią – obszar państwa polskiego, do którego rościli sobie pretensje Ukraińcy na mocy tzw. traktatu brzeskiego.

9. Poniżej przedstawiono zdjęcia żołnierzy polskich stacjonujących przed II wojną światową na terenie obecnej Ukrainy. Po ich przeanalizowaniu wykonaj polecenia:

Jednostka wojskowa. Brody 1938

Jednostka wojskowa. Brody 1938

Ćwiczenia wojskowe. Dubno 1938

Obóz wojskowy. Skole 1938

Ćwiczenia w ośrodku narciarskim Wojska Polskiego. Sławsko 1939

Jednostka wojskowa. Brody 1938

- ▶ Znajdź w dostępnych źródłach (opracowania, informatory, internet) miejscowości, w których wykonane zostały powyższe fotografie.
- ▶ Wskaż na jednym ze zdjęć argument potwierdzający, że zdjęcia wykonano w przedwojennej Polsce.
- ▶ Podaj dwie różne przyczyny stacjonowania wojska na Kresach w latach 1938–1939.
- ▶ Zastanów się, dlaczego starano się dokumentować obecność wojska nie tylko w jednostkach ale także w terenie. Jaki był cel takich działań?

10. Porównaj sytuację ludności polskiej pod okupacją radziecką (1939–1941) i niemiecką (od 1941 roku). Swoje wyniki wpisz w tabeli:

	Podobieństwa	Różnice
Okupacja radziecka		
Okupacja niemiecka		

11. Korzystając z paneli wystawy odszukaj zdjęcia, których fragmenty zamieszczono poniżej i uzupełnij ich podpisy:

12. W poniższej tabeli wpisz trzy współczesne skutki ukraińskich zbrodni z lat 1943–1946:

13. Wyjaśnij, korzystając z paneli wystawy i „strefy edukacji”, pojęcia:

- ▶ Sprawiedliwi Ukraińcy
- ▶ UPA
- ▶ OUN
- ▶ Ukraiński Piemont
- ▶ Akcja „Burza”

14. Na podstawie zgromadzonej wiedzy przygotuj plan wystąpienia publicznego, w którym upamiętnisz „Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej”. Wynik swojej pracy zaprezentuj na forum klasy. Czas, w którym będziesz przemawiać, nie powinien przekroczyć 5 minut.

15. Znajdź informacje na temat wybranej postaci, która urodziła się na Kresach i odegrała ważną rolę w powojennej kulturze polskiej. Sporządź jej biogram z uwzględnieniem: jej wspomnień życia w przedwojennej Polsce, historii rodzinnej z czasów wojny i nawiązania w twórczości (działalności publicznej) do czasów dzieciństwa lub młodości.

Praca z tekstem źródłowym

Tekst źródłowy nr 1

Raz przychodzi do nas Ukrainiec i mówi, że w sąsiedniej wsi będzie batuszka, jakieś tam nabożeństwo. Do ojca mówi: „Żeby tylko twoje dziewczęta tam nie szły. To tylko dla Ukraińców”. Ojciec jak to ojciec pokrzyczał: Nie idźcie, nie idźcie. A my z cioteczną siostrą mówimy: Idziem zobaczyć, co też tam takiego będzie. Trzeba było iść przez las i trochę za lasem była wioska Horodno. My obydwie poszły, nikt w domu nic nie wiedział. Zachodzimy, tam masa ludzi. Jeziorko, koło jeziorka jakiś tam ołtarz zrobiony. Batuszka już jest. A ludzi masa, furami ponajeżdżali z gdzieś z daleka. Stanęliśmy koło Ukrainki i słuchamy. Batuszka modlił się. A ludzie, mężczyźni przeważnie, wszystkie coś w rękach mają. Ten ma siekiere, ten ma nóż, ten ma kosę, ten ma jakieś widły. Co oni będą z tym robić? Ten batuszka modli się, obraca się do ludzi: „Ukraina! Priysoł czas twojej własności”. Taką naukę im dawał i wreszcie mówi tak: „Bery kosu, bery nyż i na Lacha i ryż...” to znaczy żeby szli rżnąć tych Polaków. I my tak stoimy. Podchodzi do nas ukraiński chłopak, kolegował się kiedyś z moim bratem, taki Andriej. Podchodzi do nas i pyta: „Dziewczęta, co wy tutaj robicie? Uciekajcie. Jak ktoś pokaże, że wy Polki, to już do domu nie wróćcie”(…)

Źródło: Relacja Anny Szumskiej z domu Bagniak, urodzonej w 1919 r. w Borkach na Wołyniu. Nagranie zostało zrealizowane przez OBEP IPN Lublin (Michał Durakiewicz),

Polecenia do tekstu:

- ▶ Wyjaśnij, jaką rolę odegrał „batuszka” w przygotowaniach do pogromów na Polakach.
- ▶ Co rozumiesz przez określenie „Lach”?
- ▶ Podkreśl fragment tekstu świadczący, że nie wszyscy Ukraińcy bezkrytycznie słuchali nawoływań do mordów.

Tekst źródłowy nr 2

Ciągle wracam do tych wydarzeń z 16 lipca 1943 r., jak musieliśmy się wszyscy zgromadzić w szkole. To była ta słynna samoobrona, to był początek obrony. W szkole było bardzo dużo ludzi, także spoza Huty Stepańskiej. [...] Byliśmy tam do 18 lipca, a potem wyszedł rozkaz, żeby się wycofać do Sarn, bliżej kolei, tam gdzie byli Niemcy. Został zorganizowany sposób ewakuacji. Szybko wróciliśmy do domu, każdy co mógł, to wziął. Tylko ja nie zdążyłam wejść na furmankę, bo postanowiłam jeszcze wrócić do domu po mój obrazek, który dostałam na I komunię. Biegłam za furmanką, ale było bardzo dużo ludzi. Bardzo dużo widziałam, biegnąc, za furmanką. Mama krzyczała i wyciągała ręce, żeby mnie wciągnąć na ten wóz, ale nie zdążyłam, bo straszny tłum był. Widziałam bardzo dużo pomordowanych. Pamiętam, że napadnięto na nas w trakcie tego wycofywania się. Jak słyszałam te krzyki i strzały banderowców: „Ura, ура, rezać Lachiw”, to ja ze strachu przeskoczyłam przez rów, bo zobaczyłam, że niektórzy uciekają do lasu. [...] Tam zgubiłam but i ten obrazek. Uciekałam w sukieneczce, w której byłam przyjęta do I komunii, tylko przefarbowanej na niebiesko. [...] Zobaczyłam wtedy kobietę z rozciętym brzuchem, nieżywą, przy niej dziecko siedziało, płakało. Widziałam też innych martwych ludzi. Gdy biegłam do lasu, zobaczyłam mojego wujka, brata ojca, który biegł z narzeczoną – złapała mnie za rękę i tak żeśmy szli dzień, noc i jeszcze dzień, aż do Sarn. [...]

Źródło: Relacja Jadwigi Majewskiej, urodzonej w 1933 r. w Hucie Stepańskiej na Wołyniu

Polecenia do tekstu:

- ▶ Opisz sposób, w jaki Polacy próbowali ratować się z pogromów.
- ▶ Jak w relacji przedstawiono rolę Niemców?

Tekst źródłowy nr 3

Fragment „Meldunku w sprawie sytuacji ukraińskiej” z terenu Obszaru Lwów Armii Krajowej z 18 VII 1942 r.
Ostatnio poczęły grupy banderowskie OUN przejawiać zwiększoną aktywność [...] W Rohatyńskim i Stanisławowskiem zaobserwowano masowe dozbrajanie wsi w broń palną i białą najrozmaitszych typów, rozwożoną wozami, pod ochroną prawdziwych czy rzekomych umundurowanych policjantów i SS-owców. W czasie od 3–8 bm. odbyło się na terenie obwodu Rohatyńskiego (w Bołszowcach, Bukaczowcach, Bursztynie i w szeregu innych miejscowości) szereg wieców nacjonalistów ukraińskich z udziałem, a nawet pod przewodnictwem kleru [...] Wszędzie uchwalono, przy słabej opozycji umiarkowanej, hasła i wytyczne w rodzaju „Smert’ Lacham”, rizaty, morduwaty i tp. O podobnych nastrojach meldują ze Stanisławowa, gdzie nawet weszło w użycie powitanie „Smert’ Lacham” i odpowiedź „Sława Ukraini”.

Źródło: Wołyń Galicja Wschodnia 1943–1944. Przewodnik po polskich i ukraińskich źródłach archiwalnych, Warszawa–Kijów 2003, dok. nr 1.

Polecenia do tekstu:

- ▶ O jakim „klerze” mowa jest w powyższym tekście?
- ▶ Znajdź informacje na temat przedwojennego Stanisławowa (obecnie Iwano Frankiwska). Wyjaśnij, dlaczego w tym przedwojennym polskim mieście w 1942 roku nacjonałiści ukraińscy mogli jawnie afiszować się ze swoimi poglądami. Odwołaj się w swojej wypowiedzi przynajmniej do dwóch argumentów.

Tekst źródłowy nr 4

Fragment sprawozdania polskiego z akcji UPA – raport Biura Ziem Wschodnich Delegatury Rządu na Kraj:

[...] *Pogróżki Ukraińskie.*

Stalą metodą band ukraińskich jest stosowanie pogróżek przez masowo rozrzucone i rozwieszane ulotki, nakazujące Polakom opuszczenie terenu i zapowiadające rzeź. Oto treść jednej z takich ulotek: „Nadszedł czas, że 40-milionowy naród ukraiński będzie miał swoją wolność. Walkę prowadzimy bez pardonu. Kto nie Ukrainiec na ukraińskiej ziemi – temu śmierć. Historycznym naszym wrogom – Polakom, Węgrom i Żydom – im wszystkim śmierć. Na Was wyrok śmierci zostanie wykonany do 7 dni”. Pod ulotką umieszczona jest pieczętka z trójzębem z podpisem „Śława Ukrainie – śmierć wrogom”. [...]

[...] *Ukraińcy opuszczają polskie osiedla. Aby mieć swobodę ruchów przy napaściach, bandy ukraińskie nakazują usuwać się Ukraińcom z osad, w których wśród większości polskiej żyją mniejsze grupy ukraińskie. W ostatnich dniach kwietnia opuścili w ten sposób wszyscy Ukraińcy miejscowość Świrz w pow. rohatyńskim [przemysłańskim – red.], w której Polacy stanowili zdecydowaną większość.*

Źródło: Zbiory Ośrodka KARTA, Archiwum Wschodnie, kolekcja Wojciecha Bukata.

Polecenia do tekstu:

- ▶ Wymień w dwóch punktach strategię przygotowania do czystek etnicznych, którą prowadzili Ukraińcy:

1	
2	

- ▶ Wyjaśnij, dlaczego wśród wrogów Ukraińców w ulotce wymieniono Żydów i Węgrów.
- ▶ Ustal, w oparciu o dostępne opracowania, czym była Delegatura Rządu na Kraj, autor sprawozdania.

Tekst źródłowy nr 5

List Wacława Chmielewskiego do ambasadora Ukrainy w Polsce (1997 r.):

„Ta haniebna śmierć [Omelana Bojczuna, który za ostrzeżenie mieszkańców Kowalówki został zgładzony przez UPA] ciąży na moim sumieniu. Jestem ostatnim z Polaków, który może zwrócić się do Pana o spłacenie długu wdzięczności. [...] Zwracam się do Pana Ambasadora o pomoc w przywróceniu Omelanowi Bojczunowi jego człowieczeństwa, godności i honoru, zwrócenie Jego dobrego imienia rodzinie i społeczeństwu. Omelan kochał życie i ludzi, za nich oddał swoje młode życie. Zginął jako zdrajca Ukrainy i wróg narodu ukraińskiego. Faktycznie był bohaterem, przeciwstawił się tysiącom żądnym krwi nacjonalistów. On nie chciał mordować niewinnych ludzi i bezbronnych sąsiadów”.

Źródło: R. Niedzielko, Sprawiedliwi Ukraińcy, „Biuletyn IPN” 2009, nr 1–2, s. 78–79.

Polecenia do tekstu:

- ▶ Wyjaśnij, dlaczego autor listu zdecydował się na jego napisanie dopiero pół wieku po zaistniałych wydarzeniach?
- ▶ Podkreśl fragmenty w tekście wskazujące jakie kierowały nim pobudki.
- ▶ Uzasadnij, czy przytoczony w powyższym liście Omelan Bojczun może być uznany za „Sprawiedliwego Ukraińca”.

Tekst źródłowy nr 6

Fragmety debaty „Wołyń 1943: jak o tym uczyć?”:

Grzegorz Motyka: [...] Moim zdaniem, nie jest tak źle ze świadomością polskiego społeczeństwa. Badania Muzeum II Wojny Światowej pokazują, że świadomość w społeczeństwie polskim na temat zbrodni popełnionych na Polakach przez ukraińskich nacjonalistów jest bardzo duża. Porównywalna z pamięcią innych ważnych wydarzeń historycznych. Zgadzam się natomiast, że często za tą świadomością kryje się nieuporządkowana wiedza historyczna. I tutaj dotykamy kwestii podstawowej: tego, co powinno się znaleźć w takim idealnym zapisie podręcznikowym, który mógłby taką wiedzę „uczesać”. Moim zdaniem, przede wszystkim powinna się znaleźć informacja, że rzeź wołyńska i rzeź galicyjska była jednym z najkrwawszych momentów II wojny światowej, stojąc obok takich wydarzeń jak: niemiecka akcja „AB”, czyli egzekucje polskiej inteligencji (na temat której, nawiasem mówiąc, wiedza społeczna jest znacznie mniejsza, a dostęp do omawiających tę zbrodni opracowań historycznych jest znacznie gorszy); jak sowiecka zbrodnia katyńska, jak rzeź Woli i Ochoty w 1944 roku w czasie Powstania Warszawskiego, czy wreszcie wysiedlenia na Zamojszczyźnie. To jest jeden z bardziej krwawych polskich fragmentów II wojny światowej i jako taki powinien znaleźć miejsce w podręcznikach.

Jednocześnie nie należy ukrywać tego, że władze polskie przed wojną prowadziły błędną politykę narodowościową: gdyby była ona lepsza, to i poparcie dla nacjonalistów byłoby mniejsze. Nie należy też ukrywać, znowu nie stawiając w żadnym wypadku znaku równości, wypadków polskiego krwawego odwetu. W takim zapisie powinny się też znaleźć nazwy miejscowości-symboli, w których mordowano Polaków, ale należy też przywołać wsie, gdzie ginęli Ukraińcy. Należy wymienić pierwszą wymordowaną przez UPA wioskę Parośla, a spośród napadniętych później miejscowości na przykład: Poryck, Kisielin, Ihrowicę, czy Baligród w Bieszczadach (gdy mowa o zabójstwach Ukraińców można przywołać przykładowo Pawłokomę i Wierchowiny). Oczywiście, wszystkich nazw wymienić się nie da, ale kilka takich sygnalnych powinno się w podręczniku pojawić. [...] Problem ze sformułowaniem takiego zapisu polega na tym, że dyskusja na ten temat jest mocno zideologizowana i bardzo emocjonalna. I natychmiast w jej trakcie pojawiają się argumenty, delikatnie mówiąc, niekoniecznie merytoryczne. [...]

Źródło: Fragmenty debaty radiowej „Wołyń 1943: jak o tym uczyć?” Studio koncertowe im. Agnieszki Osieckiej, PR3 Polskiego Radia, 14 czerwca 2012 r.

Polecenia do tekstu:

- ▶ Wymień problemy, jakie dostrzega autor wypowiedzi w związku z potrzebą upowszechniania wiedzy o zbrodniach na Kresach.
- ▶ Ustosunkuj się do słów autora wypowiedzi, iż „władze polskie przed wojną prowadziły błędną politykę narodowościową”. Wykorzystaj w tym celu materiały zawarte w „strefie edukacji”.
- ▶ Wyjaśnij, jak należy zrozumieć określenie, że „dyskusja na ten temat (zbrodni na Kresach) jest mocno zideologizowana i bardzo emocjonalna”

Bibliografia - wybór

- *Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941)*, Białystok-Warszawa 2019.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979.
- Cybulski H., *Krwawy Wołyń. Wspomnienia komendanta Przebraża*, Warszawa 1990.
- Cybulski M., *Komendant. Porucznik Henryk Cybulski (1910–1971) na tle wydarzeń wołyńskich w latach 1940–1944 i w okresie powojennym*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” TOM VII 2010–20
- Dębski W. S., *Było sobie miasteczko. Opowieść wołyńska*, Lublin 2011.
- Fijałka M., *27 Wołyńska Dywizja Piechoty Armii Krajowej*, Warszawa, 1987.
- Filar W., *„Burza” na Wołyniu. Z dziejów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej*, Warszawa 2010.
- Filar W., *Przebraże. Bastion polskiej samoobrony na Wołyniu*, Warszawa 2007.
- Fredro-Boniecka M., *Wołyń. Siła traumy*, Warszawa 2016.
- Karłowicz L., *Jastrzębiacy. Historia oddziału i batalionu por. „Jastrzębia” w 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej*, Lublin 1999.
- Kresowa Księga Sprawiedliwych 1939–1945. O Ukraińcach ratujących Polaków poddanych eksterminacji przez OUN i UPA, oprac. R. Niedzielko, Warszawa 2007.
- Kulińska L., *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Kraków 2009.
- Kulińska L., Roliński A., *Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1943–1944. Zestawienie ofiar*, Kraków 2012.
- Lesiakowski A., *Henryk Cybulski (1910–1971) – komendant wojskowy obrony Przebraża. Potencjał edukacyjny postaci i postawy [w:] Historia, prawda, teraźniejszość. Jak prowadzić stosunki międzynarodowe w kontekście przeszłości? 2.0. Diagnozy, recepty, zapis debat*, Warszawa 2020.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2011.
- *Nie zabijaj. Nacjonalizm i ludobójstwo na Kresach wobec Kościoła, etyki chrześcijańskiej i zasad humanizmu*, red. Włodzimierz Osadczy, Adam Kulczycki, Warszawa–Lublin 2019.
- Niedzielko R., *Sprawiedliwi Ukraińcy. Na ratunek polskim sąsiadom skazanym na zagładę przez OUN-UPA*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/ukraina/35104,Sprawiedliwi-Ukraińcy-Na-ratunek-polskim-sasiadom-skazanym-na-zagladę-przez-OUN-.html>
- *Okrutna przestroga*, oprac. J. Dębski, L. Popek, Lublin 1997.
- Popek L., *Ostrówki. Wołyńskie ludobójstwo*, Warszawa-Lublin, 2011.

- Romanowski W., *ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944*, Lublin 1993.
- Siemaszko E. i W., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, T. 1 i 2, Warszawa 2000.
- *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–1947*, Warszawa 2002.
- *Śladami ludobójstwa na Wołyniu. Okrutna przestroga cz. II*, oprac. L. Karłowicz, L. Popek, Lublin 1998.
- *Świadkowie oskarżają. Okrutna przestroga cz. III*, oprac. L. Karłowicz, L. Popek, Lublin 2013.
- *Wołyń 1943 – rozliczenie. Materiały przeglądowej konferencji naukowej „W 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich”*, Warszawa 10 lipca 2008.
- *Wołyń. Bez komentarza*, Warszawa 2016.
- **Wołyński testament**, oprac. L. Popek, T. Trusiuk, P. Wira, Z. Wira, Lublin 1997.
- *Wołyńskie historie* (debata T. Panfila, M. Czado, M. Sochy; prow. B. Kopka), [w:] *Historia, prawda, terażniejszość. Jak prowadzić stosunki międzynarodowe w kontekście przeszłości? 2.0. Diagnozy, recepty, zapis debat*, Warszawa 2020.
- *Zbrodnia Wołyńska. Historia i pamięć. Materiały edukacyjne*, Warszawa 2013.
- *Zbrodnia Wołyńska. Prawda i pamięć*, <https://zbrodniawolynska.pl/>
- *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2, Ludobójstwo, red. R. Ignatiew i A. Kura, Warszawa 2008.
- Zdjęcia z czasów służby wojskowej Wiktora Fiołki na Kresach w latach 1938-1939. Niepublikowane archiwum rodzinne.